

Antoni Kukliński

TRANSFORMACJA PRZESTRZENI EUROPEJSKIEJ

(Artykuł dyskusyjny)

Artykuł podejmuje problematykę przemian przestrzeni europejskiej w kontekście procesów integracji, globalizacji i metropolizacji. Mechanizmami towarzyszącymi tym procesom są zjawiska długiego trwania, obumierania (np. przestrzeni rolniczych i przemysłowych) oraz tworzenia nowej przestrzeni europejskiej. Dalsza część artykułu poświęcona jest roli metropolii w nowej przestrzeni europejskiej. Rozważane są zagadnienia przyszłych hierarchii metropolii kontynentu oraz problem ich powiązania z otaczającymi regionami. Końcowa część artykułu poświęcona jest refleksji nad metropolizacją przestrzeni polskiej, globalizacją polskich metropolii oraz wyzwaniem nowej tożsamości przestrzeni europejskiej.

Wstęp

Problematyka przestrzeni europejskiej jest fascynującym przedmiotem refleksji teoretycznej, empirycznej i pragmatycznej¹. Na naszych oczach dokonuje się głęboka transformacja tej przestrzeni, która jest jednocześnie przestrzenią długiego trwania, przestrzenią obumierania i przestrzenią tworzenia zupełnie nowych elementów. Te trzy oblicza transformacji przestrzeni europejskiej trzeba skonfrontować z trzema nośnikami tych przeobrażeń. Stanowią je: integracja, globalizacja i metropolizacja przestrzeni europejskiej.

Rodzi się fundamentalne pytanie o to, czy te oblicza i nośniki procesów transformacji przestrzeni europejskiej doprowadzą w XXI wieku do wykrystalizowania nowej przestrzeni europejskiej i nowej tożsamości tej przestrzeni. Z tej konstrukcji myślowej wyłania się następujący schemat analizy, będący jednocześnie konstrukcją tematyczną niniejszego artykułu:

Tab. 1. Oblicza i nośniki transformacji przestrzeni europejskiej wg A. Kuklińskiego

Oblicza transformacji	Nośniki transformacji		
	integracja	globalizacja	metropolizacja
długie trwanie			
obumieranie			
tworzenie nowej przestrzeni europejskiej			
Nowa tożsamość przestrzeni europejskiej			

¹ A. Kukliński, „Problematyka przestrzeni europejskiej”, *AD MERITUM*, jesień-zima 1997, nr 5, s. 75–89.

1. Europejska przestrzeń długiego trwania

W europejskiej przestrzeni długiego trwania można wyróżnić pięć kluczowych elementów:

- pomniki przyrody,
- pomniki kultury,
- sieć osadniczą,
- sieć infrastruktury technicznej,
- system wartości.

System wartości jest fundamentem świadomości europejskiej, która opiera się na wspólnych mianownikach w interpretacji trzech kanonów:

- kanonu dobra i zła,
- kanonu prawdy i fałszu,
- kanonu piękna i brzydoty.

Innymi słowy, Europejczykiem jest taki człowiek, który świadomie lub nieświadomie przyjmuje wspólne mianowniki w zakresie sądów etycznych, logicznych i estetycznych. **W pewnym sensie pochodną kanonów dobra, prawdy i piękna jest kanon ładu przestrzennego.**

2. Procesy obumierania przestrzeni europejskiej

Przestrzeń europejska jest dynamiczną mozaiką przestrzeni agrarnych, przemysłowych i informacyjnych. Dynamika wzajemnych relacji tych trzech rodzajów przestrzeni jest wyraźnie zróżnicowana. Można mówić o procesach obumierania przestrzeni agrarnych i przemysłowych oraz o procesie dynamicznego rozwoju przestrzeni społeczeństwa informacyjnego². Najbardziej spektakularnym przykładem procesów obumierania jest proces eliminacji górnictwa węglowego z krajobrazu Europy Zachodniej, który dokonał się w II połowie XX wieku. Proces ten w Europie Środkowej i Wschodniej będzie ważnym elementem transformacji w I połowie XXI wieku. Warto z tego punktu widzenia przeprowadzić analizę porównawczą transformacji i zanikania górnictwa węglowego w trzech wielkich zagłębiach: Ruhry, Górnego Śląska i Donbasu.

Proces obumierania przestrzeni agrarnej jest bardziej złożony. Transformacja tej przestrzeni w krajach Unii Europejskiej następuje bardzo powoli, jest sztucznie hamowana przez *sui generis* terroryzm polityczny dobrze zorganizowanych i brutalnie działających grup nacisku, które potrafiły wymusić kapitulacyjne zachowania Unii Europejskiej w zakresie wspólnej polityki rolnej³.

Wiek XXI musi przynieść właściwe rozwiązanie tego problemu, m.in. przez osłabienie funkcji produkcyjnych przestrzeni agrarnej, a wzmocnienie funkcji

² IST '98 Vienna, *Living and Working in the Information Society*, European Commission, IST Conference, Vienna, 30 November – 2 December 1998.

³ D. Leonard, *Przewodnik po Unii Europejskiej*, Warszawa 1998.

tej przestrzeni w kształtowaniu ekologicznych krajobrazów europejskich. Proces obumierania i transformacji przestrzeni agrarnej w Europie Środkowej i Wschodniej będzie ważnym problemem XXI wieku. Poziom wiedzy, wyobraźni i woli politycznej w tej dziedzinie jest niestety bardzo niski, a pokusy terroryzmu politycznego nader wysokie.

Bardziej optymistycznym przykładem są procesy obumierania granic, które uruchamia i promuje Unia Europejska. Procesy te mają trzy wymiary:

- fizyczny,
- instytucjonalny,
- świadomościowy.

Najbardziej spektakularne, a jednocześnie najłatwiejsze są działania eliminujące granice jako zjawisko fizyczne (eliminacja symbolicznego granicznego szlabanu). Zniknięcie granicy fizycznej nie oznacza jednak, że znikają także różnice instytucjonalne i świadomościowe pomiędzy mieszkańcami obszarów po obu stronach dawnej granicy fizycznej. Obumieranie granic instytucjonalnych i świadomościowych jest procesem bardzo długim i złożonym, przejawiającym się z różną intensywnością na różnych obszarach Europy.

Jesteśmy ponadto świadkami odżywiania granic świadomościowych, które w pewnych okresach XX wieku straciły swoje znaczenie, aby obecnie pojawić się z nową siłą, niejednokrotnie w tragicznych warunkach.

3. Procesy tworzenia nowej przestrzeni europejskiej

Wiek XXI będzie płaszczyzną fascynującej kohabitacji procesów obumierania starej i tworzenia nowej przestrzeni europejskiej. Możemy wyróżnić trzy źródła tworzenia tej nowej przestrzeni.

Pierwszym źródłem jest dynamika rozwoju społeczeństwa informacyjnego, która tworzy zupełnie nowe struktury i relacje przestrzenne.

Drugim źródłem jest dynamika rozwoju „Eurolandu”, który tworzy nową, wielką, zintegrowaną przestrzeń Europy – w wieku XXI przestanie ona być zbiorem małych przestrzeni ekonomicznych.

Trzecim źródłem jest dynamika rozwoju Europy Federalnej⁴, która najpierw *de facto*, a później również *de iure*, zmieni substancję polityczną przestrzeni europejskiej, co oczywiście nie znaczy, że przestrzeń europejska będzie kopią przestrzeni USA.

Koncepcja „jednolitego rynku” i „jednolitej waluty” tworzy zupełnie nowe warunki dla procesów kreowania nowej przestrzeni europejskiej, która w XXI wieku będzie również przestrzenią „jednolitą”. Nie znaczy to oczywiście, że będzie to przestrzeń zuniformizowana w kategoriach ekonomicznych, społecznych czy kulturowych.

⁴ A. Kukliński, „Rola regionów w Federalnej Europie w XXI wieku” (w:) P. Buczkowski, K. Bondyra, P. Śliwa (red.), *Jaka Europa? Regionalizacja a integracja*, Poznań 1998, s. 53–66.

4. Procesy integracji przestrzeni europejskiej

Procesy te zaznaczają się w dwóch zjawiskach:

1. w ujednoczeniu niektórych parametrów instytucjonalnych, np. w sferze ekologii, transportu, ochrony sanitarnej, prawa patentowego etc.;
2. w liberalizacji przepływów osób, dóbr, kapitału i informacji oraz w promowaniu efektywnych układów sieciowych i infrastrukturalnych, które są nośnikami tych przepływów.

5. Procesy globalizacji przestrzeni europejskiej

Przestrzeń europejska poddana jest stale wzrastającej presji procesów globalizacji żywiolowej i sterowanej. Najbardziej newralgicznym polem spotkania układów globalnych i europejskich jest działalność korporacji transnarodowych (T.N.C.), które stały się ważnym uczestnikiem procesów kształtowania przestrzeni europejskiej⁵.

Integracja przestrzeni europejskiej jest udaną próbą wzmocnienia pozycji konkurencyjnej europejskich przedsiębiorstw zarówno w ramach Unii Europejskiej, jak i na scenie globalnej. Kreowanie jednolitego rynku europejskiego i jednolitej europejskiej waluty stwarza nie tylko nowe szanse dla przedsiębiorstw europejskich, lecz także i nowe zagrożenia zwiększonej otwartej areny dla działalności podmiotów pozaeuropejskich.

6. Procesy metropolizacji przestrzeni europejskiej

Sieć metropolii europejskich tworzy układ węzłowy, w którym ogniskują się procesy integracji i globalizacji przestrzeni europejskiej. Nie ulega wątpliwości, że w XXI wieku wzrośnie rola tego układu w rozwoju politycznym, gospodarczym, społecznym i kulturowym Europy. W tym sensie możemy mówić o procesie metropolizacji przestrzeni europejskiej jako bardzo ważnym, może nawet wiodącym elemencie jej transformacji.

Dogłębną analizę tego procesu znajdujemy w dziele B. Jałowieckiego pt. *Metropolie*⁶. Zgadzam się z wywodami tego autora z jednym zasadniczym zastrzeżeniem. Nie przyjmuję jako udowodnionej tezy B. Jałowieckiego o tym, że w rozwoju danej metropolii liczą się wyłącznie relacje z innymi metropoliami w skali krajowej, europejskiej i globalnej. Zdaniem autora związku metropolii z otaczającymi ją regionami nie mają dla niej prawie żadnego znaczenia.

Moje stanowisko chciałbym ująć następująco:

1. przyjmuję tezę o rosnącym znaczeniu metropolizacji przestrzeni europejskiej;

⁵ A. Kukliński, „Problematyka przestrzeni...”, *op. cit.*

⁶ B. Jałowiecki, *Metropolie*, Białystok 1999.

2. przyjmują tezę o rosnącej wadze relacji intermetropolitalnych;
3. przyjmują tezę, że metropolia w przeważającej liczbie przypadków nie może rezygnować z życiodajnych związków z otaczającym regionem;
4. stan regionu otaczającego metropolię *in long run* wpływa na rozwój tej metropolii i *vice versa*.

7. Klasyfikacja metropolii europejskich w świetle studiów DATAR-u, wykonanych na zlecenie G.I.P. – RECLUS Barcelona⁷

W roku 1991 opublikowano sprawozdanie z badań francusko-hispańskich poświęconych klasyfikacji 165 miast europejskich, położonych na obszarze 14 krajów (12 krajów Unii Europejskiej plus Szwajcaria i Austria). Jest to rezultat dobrze zorganizowanych studiów empirycznych ujmujących stan metropolizacji 14 krajów w drugiej połowie lat osiemdziesiątych. Rangę metropolii określano na podstawie 16 wskaźników obejmujących m.in. skalę metropolii, siedziby przedsiębiorstw transnarodowych, technopolie, kadry inżynieryjne, naukę i laboratoria o znaczeniu globalnym, uniwersytety i studentów, giełdy i siedziby wielkich banków, lotniska i porty, życie kulturalne (literaturę, teatr, kino, muzea), targi, kongresy, prasę i publikacje, telekomunikację, specjalistów o notowaniach globalnych.

Poniższa lista wskaźników akcentuje jakość metropolii i jej obecność na scenie europejskiej i globalnej. Warto zwrócić uwagę na następujące rezultaty tej klasyfikacji:

1. bezsporna dominacja Londynu i Paryża. Te dwie metropolie oglądane z perspektywy planetarnej można określić jako Duopolis Europe;
2. specjalnie wysoka pozycja Mediolanu, który należy do wiodących ośrodków gospodarki, nauki i kultury na obszarze „niebieskiego banana”;
3. wysoka pozycja Madrytu, Monachium, Frankfurtu, Rzymu, Brukseli, Barcelony i Amsterdamu.

W ten sposób dla przełomu lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych uzyskujemy listę 10 wiodących metropolii Europy Zachodniej. Nie ma w tej grupie Berlina.

8. Klasyfikacja metropolii europejskich w świetle studiów B. Jałowieckiego

W cytowanej już pracy B. Jałowieckiego⁸ znajdujemy najnowszą klasyfikację metropolii europejskich, uwzględniającą szczególnie interesujące nas metropolie Europy Środkowej (*vide* tabela 2).

Na marginesie tej klasyfikacji chciałbym w perspektywie XXI wieku sformułować trzy pytania:

⁷ G.I.P. RECLUS – DATAR, *Les ciutats europees*, Ajuntament de Barcelona, Barcelona 1991.

⁸ B. Jałowiecki, *op. cit.*

1. Czy Berlin XXI wieku przesunie się z klasy C do klasy A, stając się obok Londynu i Paryża metropolią globalną?
2. Jak ukształtuje się los Moskwy pominiętej w klasyfikacji B. Jałowieckiego?
3. Czy Warszawa XXI wieku stanie się metropolią międzynarodową, przesuając się z klasy E do klasy C?

9. Klasyfikacja metropolii nauki europejskiej na podstawie badań zespołu Ch. Wichmanna Matthiessena

W najnowszym zeszycie *Urban Studies* opublikowano interesujące i wartościowe wyniki badań nad europejskimi ośrodkami nauki⁹, w których wykorzystano bazy danych o publikacjach i ich cytowaniach opracowane przez Instytut Informacji Naukowej w Filadelfii¹⁰. Najważniejsze wyniki tych studiów reprodukuje tabela 3. Warto zwrócić uwagę na trzy zjawiska:

1. na dominację, w ujęciach agregatowych, czterech metropolii nauki: Londynu, Paryża, Moskwy, Randstad Holland;
2. na dominację, w ujęciach *per capita*, czterech ośrodków: Cambridge, Oksfordu, Genewy–Lozanny oraz Bazylei–Miluzy–Fryburga;
3. na lokalizację Warszawy, Pragi i Budapesztu w czwartej dziesiątce europejskich metropolii nauki.

Artykuł Ch. Wichmanna Matthiessena otwiera nowe perspektywy badań nad geografią nauki europejskiej¹¹ (*vide* mapa 1).

10. Metropolizacja polskiej przestrzeni

Racjonalna metropolizacja polskiej przestrzeni jest wymogiem polskiej racji stanu. Tylko przestrzeń o wysokim poziomie metropolizacji może być przestrzenią innowacyjną i konkurencyjną, która sprosta wyzwaniom europejskim i globalnym.

11. Globalizacja polskich metropolii na przykładzie Warszawy, Łodzi i Trójmiasta

Dzięki grantowi KBN zespół Kukliński–Kołodziejcki–Markowski–Dziemianowicz prowadzi badania nad globalizacją polskich metropolii w kontekście europejskim. Rezultaty tych badań zostaną opublikowane na początku roku 2000. Mam nadzieję, że będzie to pierwszy krok na drodze programu obejmującego globalizację całej sieci metropolii polskich.

⁹ Ch. Wichmann Matthiessen, A. Winkel Schwarz, „Scientific Centres in Europe: An Analysis of Research Strength and Patterns of Specialisation Based on Bibliometric Indicators”, *Urban Studies* 1999, t. 36, nr 3, s. 453–477.

¹⁰ A.K. Wróblewski, „Polska na naukowej mapie świata” (w:) A. Kukliński, K. Pawłowska (red.), *Kreowanie obrazu Polski w świecie*, Nowy Sącz 1999.

¹¹ T. Zarycki, *Europejskie ośrodki nauki*, Warszawa 1999, maszynopis.

Tab. 2. Klasyfikacja metropolii europejskich

Pozycja hierarchiczna	Cechy strukturalne				
	A	B	C	D	E
Metropolie światowe	Londyn Paryż				
Metropolie europejskie		Bruksela Genewa Frankfurt Amsterdam Mediolan Hamburg Düsseldorf Monachium Strasburg Zurych Wiedeń			
Metropolie międzynarodowe		Bazylea Hanower Kolonja-Bonn Luksemburg Lyon Rotterdam Stuttgart Antwerpia	Berlin Madryt Barcelona Kopenhaga Haga Rzym Bolonia Florencja Neapol Sztokholm		
Metropolie regionalne o przewadze funkcji krajowych			Edynburg Marsylia	Ateny Helsinki Lizbona Praga Budapeszt Genua Glasgow Lille Turyn Wenecja	Warszawa Belfast Oslo Montpellier Nancy-Metz Grenoble Tuluza Bristol Manchester Salzburg Nica Saloniki Walencja Sewilla

- A. Bardzo silna koncentracja decyzji i funkcji międzynarodowych o zasięgu światowym.
 B. Zróżnicowana struktura działalności. Silna koncentracja przedsiębiorstw i instytucji międzynarodowych o zasięgu europejskim. Bardzo dobra dostępność.
 C. Lekko zaznaczona specjalizacja. Funkcje międzynarodowe wyspecjalizowane lub niekompletne.
 D. Średnio rozwinięte usługi metropolitalne i funkcje międzynarodowe. Średnia dostępność.
 E. Słabo rozwinięte usługi metropolitalne i funkcje międzynarodowe. Mierna dostępność.

Niektóre kryteria klasyfikacji zaczerpnięte z pracy: N. Cattan i inni, *op. cit.*, s. 158.

Źródło: B. Jałowicki, *op. cit.*, s. 45.

Tab. 3. Europejskie metropolie nauki

Artykuły (1994–1996)	Źródło: Science Citation Index	Artykuły na 1000 mieszkańców (1994–1996)	
Londyn	64 742	Cambridge	81
Paryż	45 752	Oksford–Reading	41
Moskwa	39 903	Genewa–Lozanna	29
Amsterdam–Haga–Rotterdam–Utrecht	36 158	Bazylea–Miluza–Fryburg	20
Kopenhaga–Lund	21 631	Bristol–Cardiff	15
Sztokholm–Uppsala	20 195	Zurych	13
Berlin	19 872	Sztokholm–Uppsala	12
Oksford–Reading	18 876	Helsinki	12
Edynburg–Glasgow	18 688	Kopenhaga–Lund	11
Manchester–Liverpool	18 653	Amsterdam–Haga–Rotterdam–Utrecht	10
Cambridge	17 764	Monachium	10
Madryt	16 230	Edynburg–Glasgow	10
Monachium	15 947	Göteborg	10
Dortmund–Düsseldorf–Kolumbia	15 716	Mannheim–Heidelberg	8
Mediolan	15 120	Oslo	8
Rzym	15 088	Londyn	7
Frankfurt nad Menem	14 512	Lyon	7
Bazylea–Miluza–Fryburg	13 918	Mediolan	6
Sheffield–Leeds	13 484	Frankfurt nad Menem	6
Genewa–Lozanna	13 405	Praga	6
Mannheim–Heidelberg	12 289	Dublin	6
Zurych	11 951	Paryż	5
Bruksela–Antwerpia	11 786	Berlin	5
Petersburg	11 506	Rzym	5
Barcelona	11 467	Bruksela–Antwerpia	5
Wiedeń	10 882	Sheffield–Leeds	5
Bristol–Cardiff	10 633	Wiedeń	5
Helsinki	10 287	Manchester–Liverpool	5
Birmingham	9882	Barcelona	5
Aachen–Maastricht–Liège	9705	Aachen–Maastricht–Liège	5
Lyon	9175	Birmingham	5
Warszawa	7966	Madryt	4
Praga	7516	Warszawa	4
Hamburg	7425	Stuttgart	4
Göteborg	7378	Moskwa	3
Budapeszt	6697	Petersburg	3
Oslo	6466	Hamburg	3
Stuttgart	5043	Budapeszt	3
Dublin	5043	Dortmund–Düsseldorf–Kolumbia	1

Źródło: Ch. Wichmann Matthiessen, A. Winkel Schwarz, „Scientific Centres in Europe: An Analysis of Research Strength and Patterns of Specialisation Based on Bibliometric Indicators”, *Urban Studies* 1999, t. 36, nr 3.